

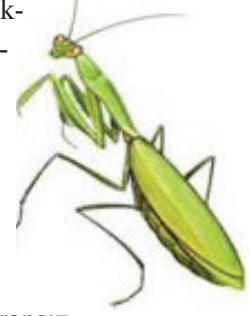
PEYGAMBERDEVESİ EŞREFÜ'L-MAHLUKAT MI ESFELÜ'S-SAFİLİN Mİ?

Hatice ŞİRİN

Asur Kralı Asurbanipal'ın hazırlatıp Ninova Kütüphanesinde depolattığı çivi yazılı tabletler arasında MÖ 2300 civarında yazılmış Sümerce-Akadça bir sözlük (Urra=Hubulla) vardır. Tabletlerden üçü zoonimiye ayrılmış olup düzkanatlı böcekler listesinde peygamberdevesi, *buru.En.ME.LI* adıyla kaydedilmiştir. Sözcük kelimesi kelimesine “ölülerle iletişim kurabilen sihirbaz; kahin” karşılığındadır. Başının tam altında ki kısaç olarak kullandığı ön bacaklarının meditasyon yaparcasına, hatta dua edercesine bir pozisyonda durması, avını bu şekilde zen-budist veya bir derviş sabrıyla beklemesi, gelecek saldırılardan korunabilmek için üzerinde bulunduğu yaprağın, çiçeğin, hatta taşın rengini alabilecek kamuflaj yeteneği, kafasını 180 derece döndürebilmesi, peygamberdevesinin ilk çağlardan bu yana doğaüstü güçlere sahip bir canlı muamelesi görmesini ve kültürel sembolizmlerle donatılmasını sağlar. O tüm dünyada mitolojik ve dinî bir sarmal içindedir. *Eski Mısır Ölüler Kitabı*'nda (MÖ 1555-1350), ölmüşlerin ruhuna yer altında kılavuzluk eden ve onları büyük tanrı Osiris'le buluşturan “minör bir tanrı”dır¹. Bu motifi Fransız folklorunda daha yaşamsal bir boyutta görürüz: Kaybolan çocuklara parmağıyla gidecekleri istikameti peygamberdevesi gösterir. Güney Afrika Khoi kabilelerinde peygamberdevesinin, dünyaya gelen ilk canlı, diğer canlıların yaratıcısı ve büyük Tanrı Kaggen'in yeryüzündeki tecessüm etmiş biçimi olduğuna inanılır ve “Khoi'ların Tanrısı” anlamını taşıyan *hottentotsgot* sözcüğüyle adlandırılır.²

- 1 F. Prete, H. Wells, P. Wells (1999). “The Predatory Behavior of Mantids: Historical Attitudes and Contemporary Questions”: *The Praying Mantis*, Johns Hopkins University Press. 4-5. s.
- 2 Lorena Laura Stookey (2004), *Thematic Guide to World Mythology*, Greenwood Publishing, 9. s.; E. A. Wallis Budge (1909), *The Book of Opening the Mouth. Vol. I. The Egyptian Texts with English Translations*, 35. s.

O, yeryüzündeki en karizmatik ve grotesk böceklerdendir. Görüldüğü hemen her bölgede mitolojik ve dinsel metaforlarla adlandırılır. Pastoral şiirin öncüsü Grek şair Theocritus, MÖ 3. yüzyılda 10 numaralı idil'inde ona “dua eden kahin, müneccim” anlamına gelen *mantis religiosa* demiş³ ve bu ad, taksonominin babası İsveçli zoolog C. Linnaeus tarafından 1758'de benimsenip Avrupa dillerine ya doğrudan geçmiş ya da tercüme edilmiş: İngilizcesi *praying mantis*, İtalyancası *mantoidei*, Fransızcası *mantodea* vd. Dil milliyetçiliği hayli yüksek olan Almanlar Grekçe sözcüğü alıntılanamış, tercüme etmişler: *Gottesanbeterin* “Tanrıya dua eden”. Rusça ve Ukraynacası *bogomol* “Tanrı'ya dua eden” anlamında. Diğer Slav dillerinde (Bulgarca, Makedonca, Sırpça, Hırvatça), aynı sözcüğe küçültme eki getirilmiş ve “dua eden ufaklık” anlamı *bogomolka* denmiştir.

Hayvanlar dünyasında bu denli “Tanrı'ya adanmışlığı” eşine benzerine zor rastlanır. Dış görünüşünün çekirgeyi andırmasından dolayı kimi kültürlerde çekirge anlamı sözcüklerle birleştirilip adı konmuş: Ural dil ailesine mensup Macarların *imádkozó sáska*, Finlilerin *rukoilijasirkka* dedikleri bu “mübarek” mahlukun ismi, mezkur dillerde “dua eden çekirge” demek. Kanatlarıyla birlikte ön bacaklarını iki yana açtığı anda, zatışahanesinde sema eden bir mevlevi dervişi misali “mutasavvıf” özellikler de saptanmış. Bu sebeple Kazan Tatarları ona *sufi çikértke*, Başkurlar *sufiy şinertke* yani “mutasavvıf çekirge” demişler.

Bacaklarının bir böceğe göre olağanüstü uzun, ince ve çevik olmasından dolayı Arap ve İbrani kültürlerinde deve ve at anlamı sözcüklere iliştilirip adlandırılmış. Bir rivayete göre hac yoluna çıkan Müslümanlara, Mekke istikametini gösteren bir rehberdir.⁴ Araplar, bu hayvana *feres-ün-nebiyyi* “peygamber atı” derler.

3 Charles W. Dunmore, Rita M. Fleischer (2004), *Medical Terminology: Exercises in Etymology*, F.A. Davis Company: Philadelphia, 77. s.

4 Josepha Sherman (2008), *Storytelling: An Encyclopedia of Mythology and Folklore*, London-New York: Routledge, 243. s.

XVI-XIX. yüzyıl Osmanlı sözlüklerinde *tanrı deveciği* adıyla kayıtlıdır; “tanrı”nın yerini “peygamber”in alması ise muhtemel bir Arapça etkisidir. İbranicede “Süleyman’ın devesi” anlamına gelen *gamal şlomo* söz öbeği kullanılır. “Mübarek”in Kazakçada Süleyman peygamberin babası Davut Peygamber’in adıyla anılması ve *devit* denmesi, Türk lehçeleri içindeki en ilgi çekici adlandırmayla karşı karşıya getirir bizi. Kazak çocuklarına sıkça anlatılan *Karlıgaş pen Devit* (Kırlangıç ve Peygamberdevesi) adlı masalda, kırlangıç yavrularını yemeye çalışan yılanın gözlerini ön bacaklarıyla çıkaran peygamberdevesi, cesaret ve yardımın alegorik bir yansımasıdır. Burdalık bölgesi Türkmenlerinin peygamberdevesini *yılangözçikarıcı* olarak anmaları, yumurta için kuş yuvalarına dadanan yılanların gözlerini, bıçkı dişli ön ayaklarıyla vurup çıkardığı efsanesinin Orta Asya Türklerindeki yaygınlığı yüzündendir. Türkmenlerdeki yaygın adı ise “Allah’ın atı” anlamı *hodayatı*’dır. Türkmencenin diyalektlerinde *hüdaydiye* “Hüda devesi” ve *bişikçi* “beşikçi” de denir.⁵ Son sözcük, ön bacaklarını birbirine kavuşturup avını beklerken kimi zaman beşik gibi sallanmasından ötürüdür. Özbekler de bu özelliğine vurulmuş olmalı ki, ona “beşik depreten” anlamı bir söz öbeği olan *beşiktervatar* demişler.

Farslar medrese hocalarına ve mollaların başı olan büyük din bilginlerine *ahund* derler. Peygamberdevesine de antropomorf biçiminden, ‘mütedeyyin’ hasletinden ve “takva ehli” olmasından dolayı *ahundek* adını vermişler. *Ahundek*, “molla” anlamı *ahund* sözcüğünün küçültme ekli biçimidir.

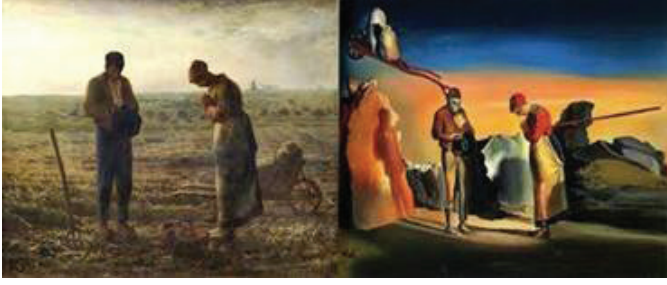
Dağ, tepe, ırmak gibi engelleri yiyecek uğruna aşabilmesi, çiftleşme esnasında erkeğin kafasının dışı tarafından yenmesi, yiyecek bulamadıklarında kendi türünü bile mideye indirmesi, Çin kültüründe “hırs” ve “tamah” sembolü olarak görülmesine neden olur. T’ang Hanedanlığı dönemi şairlerinden Lo Hung-Hsien, “İnsan, doğası gereği asla tatmin olmaz, bir fili yutmaya çalışan yılan ve bir ağustosböceğine hücum eden peygamberdevesine benzer.” der.⁶ Çilehaneye çekilmiş bir derviş mi-

5 Soltanşa Ataniyazov (2004), *Türkmen Dilinin Sözcöğü (Etimolojik) Sözlüğü*, Aşgabat: Miras, 197-198. s.

6 Charles Alfred Speed Williams, *Outlines of Chinese Symbolism and Art Motives: An Alphabetical Compendium of Antique Legends and Beliefs, as Reflected in the Manners and Customs of the Chinese*, Dover Publications: New York, 334. s.

sali sakince avlarını beklemeleriyle tezat oluşturan ani ve şedit avlanmaları, kendisinden büyük canlılarla kıyasıya mücadeleleri, Çin ve Japon kültürlerinde güç, cesaret ve gözü karalığı da simgelerken, Çin savaş sanatı Kung Fu tekniklerine ilham olmuştur. Bir Çin atasözünde “bir kağnyı durdurmaya gücü yetmese de, bunu deneyecek acarlığı vardır.” şeklinde tanımlanan peygamberdevesi; Çincece 螳螂 imleriyle gösterilir. İlk im (*táng*) “ağustosböceği”, ikincisi *láng* “yusufçuk” anlamındadır. 10. yüzyıldan itibaren Çinliler bambu kafeslerde peygamberdevesi besleyip birbirleriyle dövüştürür ve galip gelenin mağlubu yemesini izlerlerdi.⁷

Peygamberdevesine Kırım Tatarları *şeytanatı* der. Arapçanın (*feres ib-*

lis) ve Fransızcanın (*cheval du diable*) bazı diyalektlerinde de aynı anlamı taşıyan sözcükler kullanılır. Şeytanla özdeşleştirilmesi, Kırgızcadaki *caaçı* (“yay ustası savaşçı”) ve Japoncadaki *kamakiri* (“orak kesici”) adları, peygamberdevesinin karşıtını kendi içinde barındıran iki zıt (Tanrısal ve demonik) kutbuyla, “yin yang”, hatta “diyalektik” felsefeyi haiz olduğunu gösterir.

Peygamberdevesi, yüzyıllar boyunca sanat ve edebiyata da konu olmuştur. Salvador Dali, Jean-François Millet’in Louvre’de sergilenen *L’Angélus* (1857-59) adlı tablosundaki kadını, duruşundan dolayı peygamberdevesi ile özdeşleştirmiş; bu tablodan esinlenerek 1934’te *Atavism at Twilight* (Kunstmuseum, Bern) adlı resmi çizmiştir. Dali’nin tablosundaki erkekte baş yerine bir kafatası, göğüs kafesinde ise kalbin bulunduğu yerde bir delik vardır ki bu boşluk, sanat eleştirilenlerince dışı tarafından ısırılarak koparılmış olarak yorumlanır.

Türk edebiyatında da zaman zaman konu edilen peygamberdevesi, Adalet Ağaoğlu’nun öykülerinden birinde, hem kutsanmış hem de lanetlenmiş bir varlık olarak kadınla özdeşleştirilmişti:

7 F. Prete, H. Wells, P. Wells, *age.*, 4. s.

“Yavaş yavaş anımsıyorum: Bir zamanlar mükemmel bir peygamberdevesi olmayı düşlemiştim. Güneye, Akdeniz’e sık indiğim zamanlarda, bir seferinde taraçada otururken şişe ağzına tünemiş bir peygamberdevesi görmüştüm. İpincecik, uzun, kol gibi bir çift ön ayak, yine çok ince uzun arka ayaklar. Ön ayaklar, insan gibi dua edercesine birbirine çapraz bitişmişti. Mantis Religiosa? Arka ayaklar üçgenin dik açısı kadar kıvrılabiliyordu. Üçgen bir baş, dışa fırlak bir çift göz. Hayvanın büyüüne kapıldım. Dakikalarca gözledim onu. Tepesinde görülür görülmez tellere benzer bir çift du-yarga. Bunlar acaba taraçada esintiden mi böyle titreşip duruyor, yoksa ses alıcısı gibi duyarlı, dikkat kesilmiş, durmadan bir şeyleri kayıt mı ediyordu? Yoksa hayvan, türünün lanetlenmiş Cassandra’sı mıydı?”⁸

Üçgen kafasıyla, gagamsı burnuyla, pörtlek gözleriyle dünya dışı yaratıklara esin kaynağı olmuş; sinema ve çizgi filmlerde gördüğümüz pek çok “uzaylı” onun sayesinde tecessüm edebilmiştir. Kısacası peygamberdevesi insanoğlu tarafından hem takdis hem de telin edilerek adlandırılmış nadide canlılardan biridir.

8 Adalet Ağaolu, “Tanrı’nın Sonuncu Tebliği”: *Toplu Öyküler*, YKY, 2001, 199-200. s.